

ՀԵՉԱԿ

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԿԱՆ ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՏՍՍՆԵՒՈՒԹԵՐՐՈՐԴ ՏՍՐԻ, ԹԻԻ 1

1905

ՅՈՒՆՎԱՐ

ՎՐԷՏ...

Հայութեան սրտին մէջ կարծես թէ մարեւոյ մօտ ըլլար նուիրական կրակը, և զայն վերստին արծարծելու համար կարծես արեւնի պէտք ըլլար տակաւին, մեր ազգային յիշողութեան մէջ կարծես պաղիլ, զերեզմանուիլ սկսած ըլլային տակաւ երէկուան հարիւր հազար դիակները, և կարծես թարմ ու տաք-տաք ողջակէզներ պէտք ըլլային՝ եղբայրական մեռելներն ողջընցնելու համար մեր ներսիւնին, ու անվթար պահելու անոնց ուխտին սուրբ աւանդը՝ Տաճիկ Բռնութիւնը եղեւնական խնամքը կ'ունենայ այդ պատրական պակասը լրացնելու, անիկա նոր արիւններ ու դիակներ կը նետէ ոխի մաղմաղ կրակին վրայ՝ որ կը մնար Հայ Հօգիւնի մէջ, և հիմա Վրէժի Հնոց մըն է ամբողջ՝ որ հոն կը բռնկի, անշէջ, անսպառ ու սպառնալիկ...

Ի՞նչ ըրիր, ապուշ Բռնաւոր, դո՛ւն չես գիտեր թէ ի՞նչ ըրիր... Հայ Արիւնով անգամ մըն ալ յագեցած, գինովցած՝ պիղծ ու ինքնաթափառ ձեռքներովդ զարշափոս երախդ կը սրբես, ու կը հրճուես, կը խնդաս ծամածուռ... Իայց դուն չես գիտեր, Գաղան, թէ քու հրամանովդ թափած այդ արիւնը չի կորսուեցաւ ընդունայն, անիկա ցեղին հոգիին մէջ հոսեցաւ ամբողջ, և հոն անոր ամէն մէկ կաթիլը վրէժի խորութեան ովկիանոս մը կ'ալէկոծէ հիմա... Ձէ՛, կարմիր ձիւա՛ղ, դուն չի չահեցար քու գործած այս նոր նախճիրներէդ, որոնք քննախնդիր ու սխերիմ սերունդներու անխուսափելի, ճակատագրական պատուհանն ապահովեցին քեզի... Հայութիւնը՝ անգամ մըն ալ՝ մոլեղնաբար երգուընցաւ Վրէժին Ուխտը, որ անպարտելի կ'ընէ մութառող ազգերն՝ Ազատութեան արիւնոտ ճամբուն մէջ...

Թո՛ղ դերմարդկային Պրանտներ յառնեն ու աղաղակեն բոլոր սգաւոր ու մթամած հորիզոններէն... Անոնք իրաւունք ունին՝ որոնք կը հռչակեն՝ թէ խաչերն ու զողգոթաներն հարկաւոր են ստրուկ ժողովուրդներն արիւնցնելու և զանոնք իրենց ազատագրութեան կոչումին արժանի ընելու համար: Տառապանքն է որ կը թրծէ կորովը, գոհերն ու կորուստները կը հրահրեն մաքառելու, յամառելու աննկուն կամաւորութիւնը, արիւններն են որ կը փառեն Վրէժը, որ Բռնութեան դէմ կռիւին գերազանց ու անհրաժեշտ տարրն է...

Ա՛հ, շատերն են որ Ազատութիւնը կը սիրեն՝ իրրեւ ազուր ու հեռաւոր պարիկը, որ օր մը պիտի գայ՝ իր գեղեցիկութեան ու բարութեան հմայքն ու շնորհները թօթուելու մեր ու մեր Հայրենիքին վրայ... Շատերն են տակաւին՝ ճշմարիտ յեղափոխականներէն՝ որոնց նրբացած մտայնութիւնը կը խորշի բուռն ու եղեւնոտ տառապագրութիւններէն, որոնք Ազատութեան հետապնդումին մասնակցիլ յանձնառու կ'ըլլան այն սիրայի իտէալներուն համար՝ որոնք Ազատութեան լուստուր Հովանիին սակ միայն կրնան իրաւորանալ: Բայց այս տեսլապաշտ ու ազնուական բմբուռումը չի բուրբ յեղափոխական կռիւին խոստմբեր տո-

կունութիւնն ու դաժան դիմադրողութիւնն ստեղծելու համար... Վրէժի խորութեան վայրագ ծարաւը պէ՛տք է մեզի, զարնելու, սպաննելու, խածնելու, արիւն խմելու կարմիր կատաղութիւնը... Վրէժառուի մը դաստակին մէջ բանակի մը կորովը կը խառնայ շատ անգամ...

— Վրէժ... Վրէժ...

Յեղին վերաւոր կուրծքէն փրթած ամեհի մռնչիւնն է ասիկա... Դողա՛, Բռնաւոր, ու ասդին նայէ՛... Ակռաները սեղմած, աչքերէն վտանգաւոր ցոլքեր փայլատակելով, մոլեղին, արիւնխառն ու պատուհաս սերունդ մըն է, Վրէժին նուիրուած կարմիր Սերունդը, որ՝ Հայ յեղափոխական յառաջապահ լէգէոնները կազմած կուգայ... Անոր մինչև վերջին անգամը պիտի ապերառանորէն յամառի ազգային մահու և կենաց դեռագոյն բաղխումներուն մէջ, և սարսափը զոր տն պիտի տարածէ՝ պիտի սարսէ ու սահմակեցնէ աշխարհի զօրաւորները իրենց վատ ու անկարելի ալլուրութեան մէջ...

— Վրէժ... Վրէժ...

Հայ ժողովուրդին անդրժելի ու անդառնալի երգումն է ասիկա՝ Սասունի նոր բացուած Գերեզմանին վրայ: — Հարցուցէ՛ք առաջին հանդիպած Հայուն և ան պիտի ըսէ, պիտի կրկնէ՝

— Վրէժ... Վրէժ...

Ի՞նչ կ'ուզես, Հայ մարդ, որ գլխիկոր ու տխրագէմ կ'երթաս օտար կամ հայրենի ճամբաներէն, ի՞նչ է ցաւը, որ կը կքէ ուսերդ ու կը կնճռատէ ճակատդ, ի՞նչ է զոր կ'ուզես ըսել ու չես համարձակիր...

— Վրէժ, եղբայրներս, Վրէժ...

Ի՞նչ կը զգաս, Հայ երիտասարդ, Տաճիկ Բռնութեան վարձուր դահիճները քու եղբայրներդ անխնայ կոտորեցին, առողջ, ճիւղն կտրիճներու դիակներ հաղարներով իրարու վրայ ինկան, բրգաւորուեցան, անոնց արիւնին ցոլքէն հայրենի երկինքը շառագունեցաւ, ի՞նչ կը զգաս, Հայ երիտասարդ, երբ այս բոլոր եղբայրական դէպքերուն կը խորհիս...

— Վրէժ, սիրելիներս, Վրէժ...

Ի՞նչ կ'երագես, Հայ աղջիկ, քու քոյրերդ խուժգուժօրէն անպատուեցին, անոնց սարսափահար մերկութիւնը իսկ մոլեկան խուժաններու նու բանակներուն մէջ անարգօրէն պատուեցին, եղեւնին ու առփանքին մոլեցքները իրարու խառնուեցան ու միասին յագուրդ գտան Հայ կիներու հարապատ մայրութեանը կամ մաքուր կուսութեանը վրայ, Հայ կիներու՝ զորս ձեռքէ՝ ձեռք քաշկռակելով երկարօրէն լլկելէ վերջ յօշոտեցին, ըսէ՛, Հայ աղջիկ, ի՞նչ կ'երագես...

— Վրէժ, առիւծներս, Վրէժ...

Ի՞նչ կ'ըսես, Հայ ծերո՛ւկ, որ մէկ ոտքդ գերեզմանին եզրը դրեր ես արդէն, ու կ'երթաս, ի՞նչ կ'ըսես, քու տարեկիցներուդ ձերմակ մաղբրուն ալ չի խնայեցին, արիւնը անցած ձերունիներ, որոնցմէ Մահոն իսկ կը պատկուէր, դարկին, սպաննեցին... Ի՞նչ կ'ըսես, Հայ ծերո՛ւկ, ի՞նչ կը կտակես մեզի գերեզմանիդ դռնէն...

— Վրէժ, գաւակներս, Վրէժ...

Ու ցեղին լուս ալ ներքնալուր ձայնն է այլևս՝ որ կը կրկնէ, կը թախանձէ, կը հանգայ շարունակ...

— Վրէժ... Վրէժ... Վրէժ...

ԹՎԹԵԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կ. ՊՈԼԻՍ, 28/10 նոյեմբեր, 1904

Արիւնոտ ներկայացումն աւարտեցաւ Սասնոյ լեռներուն վրայ, այն աղառա խաղին, զոր Սուլթանին զինուորները և կեղծ հայ ֆէտայիները խաղացին, հայ մանուկներու ջախջախում զլուխներն իրր գնդակ գործածելով: Անմեղ կոտորուածներու մէջէն, որոնց պաշտօնական թիւն հասաւ 7773ի, գրեթէ չորս հազարը 1-10 տարեկան երեխաներ էին, որոնք վայրագ զօրքեր իրենց կօշիկներուն տակ և իրենց հրացաններու կոթերով ճգմեցին, և մնացեալ մասը կը կաղմէին հաւասար թիւով այրեր և կիներ: Սասնոյ և Տաւրոսիկի այդ քաջարի ժողովուրդը, այդ արիւնոտ դէպքերու միջոցին, կիսով ջարդուած, և կիսով ցիրուցան եղած Մշոյ փողոցները և դաշտի դիւղերը, մեր ազգային կեանքի պատմութեան մէջ, կարմիր էջ մըն ալ աւելցուց, չընորհիւ այն անխոհեմութիւններուն, որոնք վեհանձն և հերոսական ըլլալով հանդերձ, անխոհեմութիւն ըլլալէ չէին դադրիր, քանի որ տեղին և ընդհանուր հանգամանքներուն հետ ուղիղ չափի մը մէջ չէին գրուած: Եւ այդ ֆէտայիական անխելք ձեռնարկը միանգամ ընդ միշտ ամայացուց այդ դիւցազնական լեռներն իրենց մարդկային առիւծներէն, որոնք քիւրտին աւարառութեան և թուրք կառավարութեան անօրէն կեղեքումներուն կուրծք տուած, կէս անօթի, կէս ծարաւ, գրեթէ մերկ կը պաշտպանէին իրենց հայրենի օճախը, ազգային պատիւը և իրենց կեանքը: Եւ Սասուն-Տաւրոսիկ, որ առաջին անգամ իր երակներուն արիւնը քամեց հայկական դառին սեմին վրայ, հայ ազգութեան ազատութեան բաղձանքին իրիւ նախաձեռն, ա'լ զոյլութիւն չունի հիմա: Կաթիլ, կաթիլ իր արիւնը քամելէ վերջ, այսօր իր դիւղը, և անոր մոխրակոյտ աւերակները, իր լեռները, և անոնց դնդակներէն ու ռումբերէն ծեծուած ապառաւները վերջնապէս թուրքին ու քիւրտին տուաւ, իր բնաջինջ կոտորածէն ետքը:

Սուլթանը յաջողած էր այս անգամ ևս. իր անգութ դաշտային զինուորներն անխնայ ջարդած էին անգամալոյծ ծերէն սկսեալ, մինչև կաթնիկ երեխան, եւ թողած էին, որ բուերը խօսին քանդուած օճախներուն բոլորովը: Բայց Սուլթանը չէր կրնար գոհանալ ատով: Այդ լեռները դիւթական բան մը ունէին իրենց թաւ ստուերներուն խորը: Այդ անմատոյց լեռները, դարերէ ի վեր խոնձարուքն եղած էին մոռցուած դիւցազններու, որոնց կեանքը, կէս-վայրենի, ու ազատութեան իղձովը խմորուած, շատ շուտով պիտի կրնար հին աստե՛ն՝ չիթութիլ կիսաառուածներու առասպելական կեանքին հետ: Հոս այդ լեռներուն վրայ պատուհաս մը կար, ուրկէ պիտի դողար շարունակ թուրք կառավարութիւնը և քիւրտ աշիրէթը: Այդ պատուհասն ստեղծող մարդերը չէին, այլ բուն իսկ հոգը, բնութիւնը, քարերը, անձաւները, լեռները: Ու երբ Սասուն արիւնի հեղեղատ մը եղաւ՝ Սուլթանին երկիւղը չի կրցաւ տակաւին իրեն պէտք եղած հանգիստը դնել: Անիկա ամայի, անմարդաբնակ լեռնէն կը դողար պարզապէս: Այդ վախերը փարատելու համար, պէտք էր իրագործել կանուխի ծրագիրը մը, այդ լեռներուն գիրկը բարձրացնելով երկու զօրանոց և զինուորական չորս դիւանոց-աշտարակներ:

Անդրանիկ և բնկերք ի վո՛ւր իրենց համբաւաւորն օթ այով պահանջեցին, որ այդ զօրանոցները և այդ աշտարակները չի կառուցուին Սասնոյ և Կէլիէկիւղանի դիւցազնական սիրտին վրայ: Թուրք կառավարութիւնը կոթնած իր աւերուլ թնդ անօթներուն, յաջողուց

իր ծրագիրը, և այսօր զօրանոցներն ու աշտարակներն են որ արթուն կը հսկեն վառուած և ամայի դիւղերու մոխրներուն վրայ: Ամենէն սարօրինակն այս ամենուն մէջ, այն ընթացքն է, զոր ունեցաւ Պոլսոյ թուրք մամուլը, և որուն հետեցան նաև հայ թերթերը: Այդ զինուորական շէնքերու բացումին առթիւ «Իգաւամ» լրագիրը ստպէս գրեց. «Վեհ. Սուլթանը, որուն ամենամեծ փափաքն է, որ իր կայս. բոլոր երկիրները իրենց բնական դիրքին համեմատ զարգանան, և ժողովուրդն ամէն կողմ կառարեալ անդորրութեամբ աշխատի, ամէն տեղի պէս Սասունի և Տաւրոսիկի լեռներուն ՍՄԷՆ ԿԵՐՊՈՎ ՇԷՆՆԱԼՈՒՆ ԵՒ ԶԱՐԳԱՆԱԼՈՒՆ ՀԱՄԱՐ ԱԼԻՐ ՇՆՈՐՀՆԵՐՆ ԸՐԱՄ ԷՐ, ՀՐԱՄԱՅԵԼՈՎ ՈՐ, ՈՐՊԷՍ-ԶԻ ՆԱԽ ՏԵՂԻՈՅՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԱՆԴՈՐՈՐՈՒԹԻՒՆԸ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹԻ, բարձրագոյն հոգութեան հակառակ արարքներ տեղի չունենան, և տեղւոյն հնազանդ ժողովուրդին իրաւունքները պահպանուին... զօրանոց կառուցուի» ևւն:

Զարգացումի բարեկամ (?) մեր Սուլթանը, այս յօդուածի բառերուն իմաստով, ՇՆՈՐՀ քրած էր հրամայել որ ջարդուին խելճ Սասունցիները, «չէնալու և զարգանալու» միակ պայման մարդասպանութիւնը նկատելով: Չենք կրնար ըմբռնել, թէ առանց բնակչութեան երկիր մը ի՞նչ պայմաններով կրնայ զարգանալ: Արիւնը բեղմնաւորիչ տարր մըն է, ժողովուրդներու ազատագրութեան միակ և անհրաժեշտ նուիրածօնը, բաւական է, որ ան երակներէն դուրս պոռթկայ հայրենիքի մը կամ ազգութեան մը ազատութիւնն ապահովելու համար: Սուլթանին թափած ու թափել տըւած արիւնները ո՛չ զարգացնելու և ո՛չ ալ չէնցնելու կոչումին կը ծառայեն, այլ կը ծառայեն պարզապէս քիւրտ հարստահարութիւններու քաջալերութեանը և հայ ազգին բնաջնջումին: Այնուհետև չենք կրնար ըմբռնել, թէ թուրք թերթն ի՞նչ ըսել կ'ուզէ, գրելով. «Որպէսզի տեղւոյն հնազանդ ժողովուրդին իրաւունքները պահպանուին»: Ո՛վ է այդ հնազանդ ժողովուրդը, որո՞նք են այդ իրաւունքները: Բիւրտն իրեն ապըստամբ մըն է, նոյն իսկ իր շահասէր ծառայականութիւններուն մէջ, ու իրաւունքներու բռնարարող և անաստող քիւրտն է որ կը քաջալերուի: Հայը՝ գերի իր պարտականութիւններուն, նոյն իսկ չափէն աւելի գերի, կը ջարդուի, կը կոտորուի, անոր իրաւունքի պահպանութեան բողոքը յանցանք մը նկատուելով: Ու երբ հիմա զրկուած Հայը գոյութիւն չունի Սասնոյ լեռներուն վրայ, բնականաբար անոր իրաւունքներն ալ դադարած են գոյութիւն ունենալէ: Մէկը միւսով միայն կրնար իր գոյութիւնն ապացուցանել: Ասոր համար կը ստիպուինք մտածել, թէ թուրք կառավարութեան թագուն ծրագիրները, երբ մէկ կողմէն երկիրը շէնցնելու, զարգացնելու, անդորրելու և ապահովելու նման բառեր կը գործածէ, իր պաշտօնական յայտարարութիւններուն մէջ, այդ բառերէն իւրաքանչիւր իրենց ետին կը պահեն ջարդի մը, կոտորածի մը, յափշտակութեան մը, և կամ թալանի մը ահաւոր իրականութիւնները:

Երբ Սասնոյ և Կէլիէկիւղանի բարձունքներուն վրայ կառուցուած այդ զօրանոցներուն և այդ աշտարակներուն տիտուր, մահահոս և սև ստուերը կը պարզուի հողիւ խորը, յիշողութիւնս գիտ կը փոխադրէ Զուլիգերայի ժողովուրդին այն անկախութեան պատերազմներուն, որոնք մեր թուականին ԺԴ-ԺԵ դարերը պանծացուցին: Զուլիգերական ազատաշունչ ոգին, ժողովրդական երգերու օծութիւն տալէն վերջ, փոխանցուեցաւ նաև գերմանական ցեղերուն, որոնցմէ Տիֆմարս-

ները (D. tmurse), իրենց նախնիքը եղող Ֆրիսաններու աննուաճ ոգին, և սովորեն կամքն անմահացուցին Տանիմարգացիներու Յովհաննէս թագաւորին դէմ: Երբ այս վերջինը իրենցմէ կը պահանջէր 15,000 մարքի տուրք մը, և իրենց երկրին մէջ երեք զօրաւոր բերդեր շինելու իրաւունքը, Տիթմարոնները սապէս պատասխանեցին. «Ասիկա կարելի չէ՛, ո՛չ այսօր և ո՛չ վաղը: Ազատ մնալու համար, մենք մեր կեանքը և մեր հարստութիւնը վտանգի տակ պիտի դնենք. ազատ ըլլալու համար մեռնիլ պիտի ուզենք, քան թէ տեսնել, որ մեր գեղեցիկ երկրին վրայ յարձակի Տանիմարգայի թագաւորը»:

Եւ Տիթմարոններն յաղթեցին, որովհետեւ գիտցան մեռնիլ, գիտցան վտանգի մէջ գնել իրենց կեանքը, հարստութիւնը, միմիայն ազատ ապրելու համար:

Եւ եթէ այսօր թուրք կառավարութիւնը այդ զօրանոցները կը շինէ մեր սիրական լեռներուն գիրկը, մեր անմեղ արիւններուն գինովը, պատճառն այն է, որ մենք ո՛չ մեր դրամը կ'ուզենք պէտք եղածին պէս և պէտք եղածին չափ տալ, և ո՛չ մեր կեանքերը: Որովհետեւ ազատ ապրիլը, որ մարդուն հաւատքն է, տակաւին բաղձանք մը չէ՛ եղած մեզի համար:

* * *

Թուրք կառավարութիւնը զարնել գիտէ միայն, ի՞նչ ունի և ի՞նչ պէ՛տք ունի իր փնտռելի բնութիւններն արդարացնելու համար: Ասիկա այլևս առածի կարգ անցած ճշմարտութիւն մը եղաւ Թուրքիոյ համար, այն օրէն ի վեր, երբ թափուած արիւնները, կատարուած բանտարկութիւններն ու աքսորները, ամբողջ երկրին ամայացուցին: Եւ ծրագրերը, զոր համար և իր Պալատին թուրք մականի փաշաներն յղացան, միակ սկզբունք մը ունին. պէտք է սպաննել բոլոր այն մարդերը, որոնց գոյութիւնը պղտիկ կասկած մը կ'առթէ Սուլթանին արիւնոտ հանգիստին. և այդ սպաննութեան ծրագրին մէջ ա՛լ չի խնայեր վէպրին ու փաշային, ոստիկանին ու զինուորին, ժէօն-թուրքին ու հայ-ֆէտալիին, իր սովուն կամ իր փեսին: Երկիւղալի հանգամանքի մը կասկածը, — չափ անգամ զրպարտութենէ՞ կամ խանդարտած երեւակայութենէ՞ մը ծնած, միևնոյն գոյնովը կը ներկայանայ իր աչքին առջև, ըլլայ Սասնոյ լեռներուն վրայ, թէ իր Պալատին շուրջ:

Եւ Սուլթանը, այդ որոշ ծրագրին հետեւելով, արգիլեց բոլոր համախմբութիւնները (իճթիմա), որոնք կրնային իրարու մօտ բերել ցաւած սիրտերը, և ամէն անոնք, որոնց համար անհանդուրժելի ըլլալու աստիճան ծանր կը կշռէ համիտական երկաթէ արիւնոտ լուծը: Այդ արգիլքին հետեւեցով Պոլսոյ Բաղաքապետութեան նախագահը, Բըտփան փաշա, հակառակ իր Տիրոջ հանդէպ ցոյց տուած իր լրտեսի ստորակ ծառայութիւններուն, չի կրցաւ և ո՛չ մէկ բարեկամ ընդունիլ իր ապարանքին մէջ, աղջկանը ամուսնութեան առթիւ: Տասնեակներով լրտեսներ կը վիտան բոլոր պաշտօնատարներու գլուխներուն առջև. և նոյն իսկ լրտեսներն են որ կը լրտեսուին, առատ վարձատրութիւններու շնորհիւ: Կեանքն անտանելի դարձած է ամենուն համար, և անհանգիստ, կասկածոտ Սուլթանը երբէք հաճոյք չի կրնար զգալ, իր հպատակներուն հանգստութենէն: Պէտք է որ միտսին տառապի Սուլթանն ու ժողովուրդը, պէտք է որ միևնոյն կասկածները, միևնոյն երկիւղները ծծեն ամենքն ալ վայրկեանէ վայրկեան:

Հասարակաց կեանքին այս քստմեկնող համայնապատկերը կ'ուզենք վանել մեր աչքերէն, բայց ա՛ն սև խրտուիլակի մը պէս շարունակ կը ցցուի մեր աչքին առջև, երբ պղտիկ պատահար մը մեր շարչրկուած ըզգացումները կը լարէ:

Գիտէ՞ք արդէն, թէ ժամանակէ մը ի վեր Կիլիկիոյ Ս. Կաթողիկոսը Պոլիս կը գտնուի, ուր եկած է իր հաւատարմական զգացումները, և իր շնորհակալութիւնները մատուցանելու «յոտս կայսերական գահոյից»: Կաթողիկոսին Պոլիս ճամբորդութեան լուրը, առտու մը յանկարծ ցնցեց Պոլսոյ հայ ժողովուրդին զգացումները, և ամէն մարդ աչքերը լայն բացաւ տեսնելու համար հոգեւոր պետը, որ Կիլիկիոյ Աթոռէն կուգար: Ժողովուրդին խոշտանգուած երազները, որոնք ազատութեան մը խանձարուրդին շուրջ փթթած էին օր մը, անգամ մըն ալ սկսան տրոփել տալ սառած, ու անտարբերութիւնով սպաննուած կուրծքերը, և Կիլիկիոյ պատմական անունը, հոգիի հաւատքի մը պէս կայծ տուաւ մարած աչքերուն: Ժողովուրդին եռանդը չափ չունէր այլևս. մարդիկ, անօթի ու ծարաւ գործաւորներ, քարափէն մինչև Մայր Եկեղեցի վաղեցին սուրացող կառքերուն հետ, կարծես հայրենի երկրին մէկ անկիւնէն բերուած փրկութեան, յոյսի աւետիսը խլելու համար ճամբորդ Կաթողիկոսին բերնէն: Եւ ահա, Պատրիարքարանի փողոցին անկիւնը ոստիկանութիւնը պատ քաշած, իր սուրերով ու հրացաններով կ'արգիլէր բոլոր այդ յոգնած ու արիւնքրտինք մարդերը... Ու տարօրինակ տեսարան, ջահերու լոյսերէն փողփողող Մայր Եկեղեցիին մէջ, յոգնած Կաթողիկոսը իր բերանը կը բանար միմիայն Վեհափառ Սուլթանին կենացն աղօթելու համար (?):

Ոգեւորութիւնն երթալով կը սաստկանար, ու մինչ Կաթողիկոս ու Օրմանեան, իւրաքանչիւրն իր հաշւոյն, կը ծրագրէին զիրար գերազանցել առ Սուլթանն իրենց հաւատարմական զգացումներուն մէջ, թաղեր իրարու հետ կը մրցէին Կաթողիկոսին ընծայուելիք պատիւներուն համար: Բոլոր այցելուներուն, զոր ընդունեց Կաթողիկոսը, մէկ բառ մը միայն ունէր, Կիլիկիոյ լեռներէն բերուած բառ մը, ստրկութեան, գերութեան բառը. «Հնազանդութիւն բարեբար Սուլթանին», և այդ բառը, իբրեւ յաւիտենական յանկերդ, մշտնջենական կցուրդը կազմեց իր խօսակցութեան, իր գոհարանական մաղթանքներուն և իր քարոզներուն մէջ մեծագոյն տեղը գրաւեց: «Հաւատարմութիւն բարեբար Սուլթանին» ի՞նչ փոյթ թէ Սասուն կը ջարդուի, գիւղերը կ'այրուին, երեխաներ կը սպաննուին, բանտերու մէջ աքսորեալներ կը խոշտանգուին, և հայ կեանքը գերեզմանական հոգեվարք մը միայն կը շնչէ: «Հաւատարմութիւն Ամենաողորմած Կայսեր»։ Զպիտի սիրենք երբէք, որ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը, իր պաշտօնական սքեմին տակ, Յեղափոխութեան արիւնը սնուցանէ. չպիտի սիրենք բնաւ, որ քաղաքական սա կացութեան մէջ, Յովսէփ մը կամ Ղեւոնդ մը ըլլայ հայ մարտիկներու, Յեղափոխութեան արի և անձնազոհ մարտիրոսներուն գլուխը: Բայց կ'ըստասենք, և կը պահանջենք նոյն իսկ, որ հայ Եկեղեցիին մէկ պետը հայ մը ըլլայ ամէն բանէ առաջ, հայ՝ իր արիւնովը, ջիւղերովը, իր ոգիովը և իր զգացումներովը, ներկայացնելու համար՝ իր անձին մէջ՝ այն մարտիրոսութեան ոգին, որ հայ ազգին և հայ եկեղեցիին ոգին եղաւ դարերէ ի վեր: Եւ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը, զուրկ ներշնչող ուժէն, և զուրկ Կիլիկիոյ պատկառանքը եւ պատմական անցեալը ներկայացնելու անձնական արժանիքէն, իր Պոլսոյ մէջ բնակութեանը միջոցին, գիրկն ինկած Գէորգ Երեցեանի, զոր Ամենապատիւ Աքսորեալը «Ազգին Դաւաճանը» յորջորջեց իրաւամբ, սխալ-սխալ առաջնորդուեցաւ: Պահ մը խորհեցաւ ընդվզիլ պատրիարքական իշխանութեան դէմ: Օրմանեան, այդ պորտաբոյծ՝ անկարող ընդօրինակողը Սուլթանի քաղաքականութեան, աւելի ճարպիկ իր առ Սուլթանն

հաւատարմութեան դաւանանքին մէջ, և աւելի սրա-
տես իր խորամանկ դաւաճանութիւններուն խորը, թո-
ղուց, որ Պատրիարքարանին կուշտը, Երուսաղեմատան
մէջ, այդ ընդվզումի քայլերն առնուին: Կաթողիկոսը,
որ առանց ծրագրի, և առանց նպատակի կը թուի Պո-
լիս եկած ըլլալ, խնդիրքներու շարք մը կը սկսի առան-
ձինն տեղալ դէպի Պալատ: Ամէն մարդ խորհեցաւ
պահ մը: Ընդհանուր Հայ Հայրապետին ձգտումները,
և եկեղեցականաց պատգամաւորութեան ազգասէր յը-
ղացումը, կը յուսայինք թէ պիտի կրնար ծերունազար-
դի անոր սիրտէն փոխանցուիլ նաեւ Կիլիկիոյ Կաթողի-
կոսին, որ աւերակներուն շուրջը կը բազմի իր պաշտո-
նին բերմամբ: Հիասթափումը սոսկալի եղաւ, երբ քա-
նի մը օր վերջ իմացանք, թէ Սրբազան Կաթողիկոսը
զինքը չըջնապատող կարգ մը սրիկայ վարդապետներուն
պատուանշան, և իրեն համար ամաթոշակ խնդրած է
միայն, և ազատութիւն Կիլիկիոյ այն անանուն բան-
տարկեալներուն, «եթէ տեղական կառավարութիւննե-
րը վկայեն թէ անոնք ըսլաւհի նէֆս ըրած են»: Եւ նոյն իսկ
այն պահուն, երբ կաթողիկոսը կ'անպտու-
ուըուէր իր խնդիրներուն մերժումով, նոյն այդ կա-
թողիկոսը տեսակ մը անտարբերութիւնով, որ կրնայ
ան աւօթութիւն թարգմանուիլ, եկեղեցիներու
բեմին միեւնոյն յանկերգը կը մուտար: «Հպատակու-
թիւնն բարեգութ կայսեր»:

Ու նոյն իսկ լուեցաւ, թէ Վէլատէթի տօնին օրը,
կայսերական պալատին մէջ պէտք եղած կերպով չեն
ընդունած զինքը, միայն անոր համար որ՝ առանց գո-
հարանական աղօթքի համար եկեղեցի իջնելու, Պալատ
եկած է, Մեծ Կղզիի իր զուարճութիւններուն հրաժեշտ
տալով:

Դեռ տարօրինակը կայ:

Ամբողջ շարաթներով Գաղաթիւղ պատրաստութիւն-
ներ տեսաւ 24/6 նոյմ.ի Դիւտ Խաչի կիրակին, մեծ
հանդիսաւորութեամբ ընդունելու համար Վեհ. Կաթո-
ղիկոսը, որ նոյն օրը պիտի քարոզէր Ս. Թագաւոր ե-
կեղեցին: Արիկ էֆ. Ունճեան հիւրընկալը պիտի ըլլար
Ս. Կաթողիկոսին, և այս առթիւ սեղան մը պատրաս-
տած էր, Գաղաթիւղի հայ-լայ Փէն 70 հոգիի համար:
Չմոռնանք ըսել թէ Պոլսոյ մէջ Գաղաթիւղ միակ ար-
ուարձանն է, ուր Պոլսոյ պատարաւ գաւառով պատրի-
արքը չէ կրցած ցարդ ոտք կոխել, չնորհիւ Ունճեանի
ընդգրկմութեան: Այդ ընդգրկմութիւնը ա'լ աւելի շեշ-
տելու համար Ունճեան ուզած էր բոլոր ճիգը թափել
աւելի փառաւոր ընելու համար Կիլիկիոյ Կաթողիկոսին
մօտքը ի Գաղաթիւղ: Ամբողջ գիւղը տակնուվրայ ե-
ղած էր: Հաղարաւոր երկսեռ գլուխներ պատուհաննե-
րէն վար կախուած էին, ծաղկեղարդ թաղարներու
պէս, երբ հանդիսաւոր թափօրը նաւամատոյցէն դէպի
եկեղեցի կը յառաջանար: Առիթը նպատաւոր էր նոյն
իսկ գողունի համբոյրներ ալ քաղելու, կիներուն նուրբ
ու գիւրազրգիւ մարմիններուն կոթնած երխտաարդ-
ներուն համար:

Բայց մեծ հանդիսադիրը, անխոնջ աշխատողը, օր-
ուան միւս հերոսը, Ունճեան Արիկ, բազմութեան մէջ
չէր երևեր ըստ:

Շուտը բերնէ բերան տարածուեցաւ, դէմքերը
սկսան կնճռոտիլ, շրթունքները կասկածներ կը փափը-
տային իրարու:

— Պատրիարքը մասնէր է...

Ստոյգը սա էր թէ Ունճեան ամէն բան կարգադը-
րած միջոցին, ամենէն կարեւորը կարգադրել մոռցած
էր: — Ինքը գիտէր, թէ համախմբումը արգիլուած էր
Թուրքիոյ մէջ. պէտք էր նախ կառավարութեան հա-
ճութիւնը ձեռք բերել՝ 70-80 հոգի իր տունը կարենալ
ընդունելու համար: — Եւ այդ պետական հաճութիւնը

«ձեռք բերել մոռցուած էր: — Սուլթանը, որ այդ ա-
մէն պատրաստութիւններու մասին լուր առած էր իր
լրտեսներուն միջոցաւ, շարաթ երեկոյ իր առէ կ'ը-
նէ Իսկիւտարի կառավարիչ Համաթի պէյի, որպէս զի
Գաղաթիւղ անցնի և կայսերական արգելքը հաղորդէ
Ունճեանի, թէ վաղը երբէք մէկը չպիտի ընդունի իր
տունը: Ունճեան՝ խելայեղած՝ առտուն կանուխ կը վա-
գէ իր բարեկամ Ռեւման փաշային, և անոր օժանդա-
կութիւնը կ'աղերսէ եղած արգելքը վերցնելու համար:
— Բայց անդառնալի է կայսեր կամքը, և հրամանը նը-
ւերական: Մի միայն նոր իրատէ մը կ'արտօնէ Կաթո-
ղիկոսին և իր հետեւորդներուն Ունճեանի տունը մըս-
նել և ճաշել: Կերակուրները, Բերայի «Սըլանախ»էն
մասնաւորապէս բերուած, դուրս կը մնան տանը ցան-
կապատէն, և նոյն իսկ կառուածներու շարտօնուիր
ներս մտնել, և սեղանին սպասաւորել: Կրնաք երեւակա-
յել, թէ պետական այս հարուածին տակ,
ուրիշ երկու անձեր — Կաթողիկոս և Ունճեան — զար-
նուեցան, ինչ տխրութիւնով և հոգիի ինչ անձիւ-
թիւններով ճաշեցին անոնք: Բայց չմոռնանք ըսելու,
թէ նոյն իսկ այդ իր հրաւիրեալներէն թափուր, բրա-
օրէն որացած սեղանին վրայ, փոխանակ հրաշունչ բո-
ղոքի, փոխանակ ստրկութեան դէմ ընդվզումի շանթող
արապայտութեան, Կիլիկիոյ նախատուած Կաթողիկո-
սը, իր առաջին բաժակը պարպեց «Վեհ. Սուլթանին
կենացը և անոր արեւշատութեանը համար»:

Ի՞նչ անբարոյական կեղծաւորութիւն, բարբերու
ի՞նչ ստորնացում:

Ահա՛ հարուստներ, ահա՛ կրօնապետ հայեր, որոնք
սուն ունին՝ առանց անոնց տէր ըլլալու, հաց ունին՝
առանց զայն վայելել կարենալու, և բարեկամներ՝ ա-
ռանց կարենալ զանոնք մեծարելու: Եւ այս ստրուկի,
ամբանի կեանքին մէջ, ի՞նչու տակաւին անոնք չեն
կրնար որդեգրել «Աւելի մա՛հ, քան գերութիւն» նշա-
նաբանը, որ բոլոր ազատ ազգերուն փառքը կաղմեց:
Եւ ի՞նչու անոնք, այդ հարուստները, չեն կրնար գործ-
Պապէս հաշուիլ Յեղափոխութեան փրկարար ոգիին
հետ, երբ այդ ոգին պարզապէս կոչուած է Հայուն
տալու կեանքին անհրաժեշտ տարրը — Ազատութիւնը:
Այս միեւնոյն Արիկն էր, որ անցեալ ձմեռ 2,000 ոս-
կի մէկ ձեռքով վճարեց Բումէյիլի զինուորներուն պա-
րենաւորման համար, փոխարէն ստանալու համար Օս-
մանեան պատուանշան մը միայն:

Քանի մը օր վերջը Կաթողիկոսը պիտի մեկնի Պա-
լատէն յայտնուած ամենագոր կամքին համաձայն, և
մեր բոլոր յուսախաբութիւններուն, մեր բոլոր պատ-
րանքներուն մէջ թաղուած մէկ մէկու պիտի հարցը-
նենք:

— Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը ի՞նչ ընելու համար Պօլիս
եկաւ...:

Կ. ՊՈԼԻՍ, 20/3 Դեկտեմբեր, 1904

Ինչպէս զրեւ էինք նախընթաց թղթակցութեամբ
մը, Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը Պալատ ներկայացուցեր էր
շարք մը խնդրանքներ, որոնց մէկ մասը միայն շնորհ-
ւեցաւ իրեն: Այդ շնորհուած մասը նախապէս մեր են-
թագորածն է: Սահակ Կաթողիկոս թուրք կառավարու-
թենէն ստացաւ ամսական 35 ոսկի ուճիկ.
առիշտ զատ ստացաւ նաեւ շարք մը պատուանշաններ իր
հետեւորդ տնրարոյական (ապացուցեալ) վարդապետնե-
րուն համար, և այլն: Ահաւասիկ կայսերական բոլոր
շնորհքը, որուն արժանացաւ:

Իսկ այն՝ ինչ որ կը վերաբերէր Կիլիկիոյ Հայ բան-
տարկեալներուն ազատ արձակման՝ այդ մասին տակա-

ւին ո'ւ է պատասխան մը չէ ստացեր և շատ հուանահան ալ է որ բնաւ պատասխան չստանայ:

Սահակ Կաթողիկոսը կը վախնայ անգամ մըն ալ դիմում ընել այդ մասին և իր նախորդ խնդրանքը կրկնել, զի մի գուցէ Սուլթանին փախուկ ու գիւրադ-գած սիրտը վերադարձ հայ քաղաքական յանցաւորներուն ներում խնդրելով:

Կառավարութիւնը՝ Կաթողիկոսին խնդրանքներուն այդ կէտին պատասխանը յետաձգելով՝ անշուշտ մտածեր է մոռցնել տալ զայն, և այսպէսով իբր թէ քաղաքական յանցանքով չղթայուած՝ յաճախ բողոքովին անպարտ հայեր պահել իրենց ներկայ գտնուող վիճակին մէջ:

Բայց ասիկա պատճառ մը չեղաւ որ Կիլիկիոյ շնորհաւայլ Կաթողիկոսը՝ իր ստրուկ բնաւորութեամբը՝ փառաբանական մաղթանքներէն ու խնկարկութիւններէն բան մը պակսեցնէ: Պոլիս դալէն ի վեր՝ Սուլթանին կենացը բաժակ պարպելէն և աղօթք ընելէն դատ ուրիշ բան չի տեսնա՝ այդ թուլամորթ եկեղեցականին վրայ: Այսօր Պոլսէն ճամբայ կ'ելլէ դէպի Կիլիկիա: Ճամբան՝ ծովերուն վրայ ալ՝ թո՛ղ ինքնիրեն ելլէ և քարոզ խօսելով՝ թո՛ղ երկնային փառաբանութիւններ մատուցանէ Սուլթանին կենացը...:

ԵՐԿՐԻ ԿՍՏՈՒԹԻՒՆԸ. — Կ. Պոլսէն 10/23 Նոյեմբեր թուականով հետեւեալ անգեղութիւնները կը հաղորդեն մեզ Երկրի կացութեան վրայով. —

Աղթամարայ Կաթողիկոսական տեղապահ՝ Տ. Արսէն վարդապետի քիւրտերու կողմէ սպանման լուրն անշուշտ ցարդ ստացած էք, իմացած կ'ըլլաք նաև Վանայ Նաւէկ գիւղի նոր կոտորածին մասին: Մէկ քանի օրէն այս վերջին դէպքերուն վաւերական մանրամասնութիւնները պիտի հաղորդենք ձեզի:

Այսօր կը ներկայացնենք գերման բրոֆէսէօրի մը յետադայ տողերը, որոնք՝ հակառակ իրենց գերմանականութեան ու պարզութեան՝ բաւականէն աւելի են արդէն Հայաստանի թշուառ վիճակը պատկերացնելու համար: Գերման բրոֆէսէօրը, որ այս պահուս դեռ Վան կը գտնուի, իր այս նկարագրութենէն օրինակ մըն ալ դրկած է գերմանական թերթի մը, որ զայն հրատարակած է: Իբր միտիմար Վան գտնուող այս բրոֆէսէօրը իր նամակին մէջ — զոր նոյնութեամբ կ'ընդօրինակենք ստորև — տեղ-տեղ միամտութիւնը կ'ուսնայ կարծելու՝ թէ կառավարութիւնը կոտորածը զադրեցնելու հրաման տուած է: Կը զարմանանք որ այսքան առեւտրէ ի վեր հայկական գաւառներու մէջ ապրող և հայ որբեր դաստիարակող միտիմար մը այդքան դիւրախար կ'ըլլայ: Ինչ որ է, իր նամակին ամբողջութիւնը նորէն զօրաւոր ամբաստանագիր մըն է թիւրք բարբարոսութեան դէմ: Ահաւասիկ այդ նամակը.

«Վանայ Նարէկ գիւղի բնակիչները նոր կոտորածի մը վախէն կ'աղօթէին, վասնզի կ'ըսեն թէ այնպիսի վիճակի մը մէջ կը գտնուին որ ոչ ապրիլ է և ոչ մեռնիլ: Քիւրտերուն անասնելի կողովուածը խեղճ ժողովուրդը յուսահատութեան կը մտանէ: Ահա՛ այս զարհուրելի փափաքնին կատարուեցաւ, և հոն այժմ աւերակայ կոյտեր կը գտնուին: Երբ Նարէկի կործանման լուրը Վան հասաւ, Վալին ամէն ջանք ի գործ դրաւ Վանայ քրիստոնեայ ժողովուրդը անդորր վիճակի մը մէջ պահելու: Յետոյ Տօք. Էօշէրի հետ խումբ մը ոստիկաններ զրկեց Նարէկի վիճակը քննելու համար: Նարէկի բնակիչներն արդէն փախած էին քիւրտերուն յարձակման առեւտն: անոնք որ չի կրցան փախչիլ սպաննուեցան կամ այրուեցան: Տօք. Էօշէր երկու օր հոն մնաց, և առանց տանիքի ակոսի մը մէջ պառկեցաւ: Դիակներուն մէջէն գտաւ 110 տարեկան մարդ մը որ իրեն ծանօթ էր: Դի-

ակները սայլի մը վրայ բեռնաորեկով տարին թաղեցին: Երբ անկէ կը հեռանար Տօք. Էօշէր տեսաւ Աթանանց անուշով գիւղի մը այրուիլը: Կողոպտող կամ աւերող քիւրտերու ցեղը կը կոչուէր Շան Պէզար: Այս կողմերու կացութիւնը միշտ յուսահատական է:

«Մինչդեռ միւս կուսակալութեանց մէջ յաջողութեամբ մեր գործը կը կատարենք՝ հակառակ ամէն դժուարութեանց և կարօտութեանց՝ գործերը հոս արգահատելի վիճակի մը ունին: Տեղական իշխանութիւնը հրաման ընդունած է կոտորածն արդիւնու, բայց քրիստոնեայ ժողովուրդը ստիպուած է աւերակացեալ գիւղերը վերադառնալ. սակայն հոն ոչ բնակարան և ոչ ուտեստ կը գտնեն:

«Մեր գերման ընկերութեան միտիմար բժիշկը՝ Տօք. Փօլանտ, որ վերջերս Պիթլիսի և Մուշի կողմերը գնաց, մանրամասնութեամբ մեզի կը պատմէ թէ այն կողմերը գրեթէ ամէն օր սրտածմիկ դէպքեր տեղի կ'ունենան: Պիթլիսի վալին ու Վանայ փոխ հրապատուսը 34 գիւղեր այցելեցին, որոնք աւերակ դարձած էին և սպաննուածներուն թիւը 2,500 էր, իսկ շատեր վիրաւորեալ էին, այնպէս որ որբերու ահագին թիւ մը կայ:

«Այս ամենուն վրայ՝ կը լսենք թէ Վանայ մէջ ամէն տեղ սղութիւն կը տիրէ: Ամէն օր հարիւրաւոր անձեր մեզի կը դիմեն, որոնք մէկ քանի օր բան մը կերած չէին: Այս վիճակին մէջ՝ իւրաքանչիւր անհատի դէմքին վրայ կարծես մեռնելու փափաքը կ'արտայայտուի:

«Արդեօք մենք կրնա՞նք աւելի օգնել այս եղիկիներուն: Կը փափաքիմ որ Վանայ մէջ զանազան մեր քոյրերը կարելի եղածին չափ խեղճ աղօց օգնութեան ձեռք կարկառեն, զանոնք պատասխարելով և ներկայ դժբաղդութենէն ազատելով: Կը յուսամ թէ այս ձմեռ դէթ հազար աղօց սպառնալովութիւնը կրնանք ստանձնել Վանայ մէջ»:

Կ. Պոլսէն 3 Դեկտեմբեր թուականով հետեւեալ մանրամասնութիւնները հաղորդուած են մեզի Նարէկի և Աղթամարի դէպքերուն մասին. —

Քանի մը շարաթ անցեր զացեր են արդէն այն օրուան վրայէն՝ երբ Պոլիս կը հասնէր Աղթամարայ Կաթողիկոսական Տեղապահ Արսէն վարդապետի սպանման լուրը, և Կրօնական Ժողովը՝ յաջորդ նիստով իսկ՝ հագեւանգոսեան աղօթք մը կը կարդար յիշեալ վարդապետին համար: Ահա՛ բովանդակ զործը, զոր Օրմանեան պատրիարք՝ իր Կրօնական Ժողովով՝ կը կատարէր՝ Քիւրտերու կողմէ սպաննուած հայ վարդապետի մը համար: Ո՛չ մէկ բողոք, ո՛չ իսկ պատշաճ կերպով կառավարութեան մօտ դիմում մը կ'ըլլայ՝ իրաց անհանդուրժելի վիճակին մէջ բարեփոխութիւն մը մտցնելու, շնորհիւ Սուլթանի արդարադատութեան (?) ինչպէս սորվեցան այլևս թուլակորէն արտատանել մեր քարոզիչներն ու թուլամորթ կղերականները: Գիւղեր կը կոտորուին, ահագին թուով ընտանիքներ անպատասխար կը մնան, հայ եկեղեցականներ կը սպաննուին, և նորէն այս տեղ կառավարութեան ողորմածութիւնը կը փառաբանուի վարձուած բերաններէն, և Կաթողիկոսական Տեղապահի մը համար քանի մը բառ աղօթք միայն կը կարգացուի իբր հոգեհանգիստ: Նոյն բանը կատարուեցաւ, մէկ քանի ամիսներ առաջ, Վանայ գաւառի առաջնորդ Բագրեւանդեան եպիսկոպոսին համար, որուն մասին թէ և գրուեցաւ թէ բնական մահով մեռեր է, բայց ո՞վ չգիտեր այն ախուր պարագաները, որոնք յայտնապէս աղագած են յիշեալ եպիսկոպոսին առողջական վիճակին վրայ և անոր մահը փութացուցեր:

Աղթամարայ կաթողիկոսական Տեղապահի սպանման պարագաները թէև այլընդ այլոց ձևերով պատմած են մեզ, բայց մենք ուշադիր ըլլալով վաւերականը ձեռք անցնելու՝ հետեւեալ կերպով կը ներկայացնենք եղելութիւնը:

Դեռ ևս հսկանքներ սկիզբը՝ լուր է տարածուեր վանայ մէջ՝ թէ հայ ֆէտայիներ հոն ապաստաներ են և մտադրութիւն կայ շարժում ստեղծելու: Հայ արեան ծարաւի բոլոր մահմետական տարրերը կ'ուզեն այս լուրէն օգուտ քաղել և կոտորած մը պատրաստել՝ Մուշի և Սասունի դէպքերէն քաջալերուած: Եւ իրաւ, խուժանը՝ օգտուելով կառավարական ժանտարմաներու աջքազոց ընթացքէն՝ յարձակում կ'ընէ Նարէկ հայաւնակ գիւղին վրայ՝ առաջնորդութեամբ հարիւրապետ խալիլ աղայի: Յարձակումը, աւելորդ է ըսել, ամենատրեկար ընդդիմութիւն մը անգամ չգտնելով՝ յաջողութիւն կը գտնէ կատարելապէս: Հարիւրաւոր օճախներ կը քանդուին, այրերը տանջահար կը սպաննուին, և կիները զոհ կը դառնան բարբարոս խուժանի գաղանային կիրքերուն: Նարէկ գիւղի աղիողորմ վիճակի մասին նախապէս զրկած ենք ձեզ գերման բրոֆէսորի մը նկարագրութիւնը, որ թէև օտարի գրչէ ելած, բայց նորէն գաղափար կուտար գործուած վայրագութեանց նկատմամբ:

Նարէկ գիւղի կործանման գոյժը կը հասնի Աղթամարայ կաթողիկոսարանը, որուն հոգեւոր իրաւասութեան տակ կ'իյնայ այդ գիւղը: Տեղապահ Արսէն վարդապետ, անտարակոյս յարաստուս շարժեալ և գործըւած խժժութիւններէն ահաբեկ՝ ճամբայ կ'իյնայ դէպի վան՝ ուղղակի վալիին ներկայացնելու համար խընդիրը, և նորագոյն ջարդերու առաջին առնելու աշխատիլ: Կը հասնի վան, կը խօսի կուսակալին, բայց ո՞վ պիտի ահանջ տար իր խօսքերուն: Վանայ քիւրտերը տեսնելով որ հայ վարդապետ մը գալով կը գանդատի իրենց մասին կուսակալին, կը սպառնան անոր կեանքին, այնպէս որ վարդապետը երկու սուրի մէջ կը մնայ, և կը պարտաւորուի վերադառնալ իր տեղը: Բայց վրէժ-խընդիր քիւրտերը կը յաջողին անոր մարմինը դիտաւապատ գետին փռել: Կը սպաննուի նաեւ վարդապետին քորտուղարը:

Այլևս աւելորդ կը համարինք խորհրդածութիւններ ընել այս գոթիային պարագաներուն մասին. ամէն հայ ընթերցող, որուն ծանօթ են թրքական բռնութեանց եղանակները և մաքիավէլական կառավարութեան թաքթիքը, կարող է աչքի առջև բերել այս սպաննութիւններէն յառաջ եկած կոտորածները: Իսլամ տարրը սուներամերի կը շարունակէ անճիտել Հայութիւնը, հայ յեղափոխականներ ալ կը դիւրացնեն յաճախ անոր եղեռնական գործը, եւրոպան զրաղած է և Հայ Ազգի պաշտօնական (?) ներկայացուցիչները կը շարունակեն գոհարանական մաղթանքներ ընել «վանա արեւատութեան Ն. Կ. Վեհափառութեան» և ի հարկին հողեհանգստեան աղօթքներ կը կատարեն սպաննուած հայ կղերականներուն համար: Իսկ այն հաղարարութիւնը խորհրդական զոհերուն...

ՓՈՒՐ ՆԱԽԻՐԻ մէջ ալ կառավարական խստութիւններն ու հարստահարութիւնները կը շարունակուին անփոփոխ ու յորաճուն կերպով: Այս անգամ Չըմչկաճակի կողմէն եկած լուրերն ալ շատ տխուր կը նկարագրեն տեղւոյն հայ բնակչութեան վիճակը:

Իւչպէկի մէջ պահականոց մը շինել տալու համար՝ տեղական կառավարութիւնը շատ խստութիւն կը բանեցնէ եղեր ու յառաջ կ'երթայ մինչև պահանջել որ իւչպէկցիներն իրենց ծախքովը շինեն պահականոցը:

Բերդակի կամուրջին շինութեան համար ալ շատ խստութեամբ դրամ հաւաքեր են: Դրամ տուողներէն (ճակատի դահեկան առեր են, իսկ աշխատողները 8 օր բանեցուցեր են: Այս կամուրջին շինութեան համար բռնութեամբ գործածուող հայերը կապուած կը զրկուին աշխատելու՝ ոճրագործներու և աքսորեալներու պէս:

Խարբերդ 7 օր խանութները գոց մնացեր են, որովհետեւ վալին՝ կամուրջին համար՝ խոտիւ դրամ հաւաքել տուեր է, թէև բոլոր ժողովուրդը ամէն իմուքէն լի է Փ (ճամբու տուրք) ըսուած պարտքը նախապէս վճարած է եղեր: Վալին զօրք ալ քաշել տուեր է ժողովուրդը վախցնելու և այսպէսով դիւրացնելու համար այս ապօրէնի տուրքերու գանձումը:

Դեկտեմբեր 5-ի երկուշաբթի օրը Խարբերդ, Մէղիւրէի մէջ գլխատուեցան երկու հայ երիտասարդներ, Յարէթ և Յակոբ, մին Շապին Գարահիսարցի, իսկ միւսը Սվազցի, որոնք անցեալ տարի ձերբակալուած էին իւր քաղաքական յանցաւոր և սպանիչ երկու թիւրք ոստիկաններու:

Ժամը 22-ին (ըստ թրքաց) գլխատումը տեղի կ'ունենայ՝ մէկը Մէղիւրէի Պէլէտիէյին առջև, իսկ միւսը Մեծ Մէյմանին վրայ:

Շատ ջանք եղած էր որ մահուան պատիժը չի տրուի, բայց ոստիկաններուն կիները արիւնի փոխարէն արիւն պահանջեր են, և իրենց կամքը կատարուեցաւ: Թիւրք կառավարութիւնը այս գլխատումին հանդիսաւոր կերպարանք մը տուաւ ահաբեկելու համար հայ աղգաբնակչութիւնը: Ամբողջ Խարբերդի հայութեան վրայ գրեթէ «մութիւր ցանուեցաւ»:

Գրեթէ ամէն կողմ տուրքերու խիստ հաւաքում կայ, և աղքատ ու կարօտ ժողովուրդը չարաչար կը տառապի այս խստութեան երեսին: Հիմա Հալէպի ճամբաներն ալ փակուած են հայուն համար, անցադիր առնել գրեթէ անկարելի է, և հեռաւարտ առևտուրն ալ բոլորովին դադրած, ժողովուրդը տնտեսապէս փրճանալու գատապարտուած: Խեղճութիւնը չափ սահման չունի գիւղերուն մէջ:

Խոզատի զօրքը կ'ըսուի թէ Մուշ զրկուած է: Այս մասին որոշ անգիւղերուն մը չունինք տակաւին:

Վերջերս անգլիական հիւպատոս մը Չմչկաճակէն անցեր է Ակը երթալու համար: Պատճառը չի գիտցուիր թէ ի՞նչ է:

Այդ կողմերը ատենէ մը ի վեր հայերու վրայ ճնշող կառավարական խիստ հսկողութեան հետ կը հակասէ թիւրք ժողովուրդին կակուղ ընթացքն ու վարմունքը հայերուն նկատմամբ: Աս ալ զարմանալի առեղծուած մըն է, որ գուցէ երկար չի տևեր:

* * *

Տիգրանակերտի մէջ վերջերս պատահած դէպք մը մեծ յուզում պատճառած է տեղւոյն հայերուն: Ստեփան Չէրվիլեան անուն երիտասարդի մը և իր մօր սպաննումն էր ասիկա՝ զիշերանց՝ իրենց տանը մէջ: — Ստեփան աղնիւ ու սիրուած երիտասարդ մըն էր, որ իր շատ մը առաւելութիւններուն կը միացնէր անկեղծ հայրենասիրութեան մը թուրքիոյ մէջ աններելի յանցանքը: Տիգրանակերտի կոտորածէն յետոյ՝ կառավարութիւնը անոր դէմ՝ իբր յեղափոխական՝ ձերբակալման հրաման հանած էր: Ստեփան՝ երկար ատեն պահուելուէ վերջ, կարծելով որ կառավարութիւնն այլևս վաղ եկած է իրմէն՝ դուրս եկաւ քաղաքին մէջ: Եւ ճիշդ այդ միջոցներուն ամուսնացաւ ալ: Բայց հինգ շաբաթ վերջը կը ձերբակալեն զինքը, և երեք տարուայ

բանտարկութեան կը դատապարտեն: Առաջին տարին լրացուցած էր՝ երբ կառավարութեան մէկ նոր շէնքին պատկերը առնելու համար՝ բանտէն դուրս կը հանեն զինքը շարժուան մը համար: Երբ պատկերը կը լինցընէ՝ քաղաքին կուսակալը շատ կը հաւանի և ազատ կ'արձակէ զինքը: Քաղաքին թուրքերը, որ արդէն գէշ կը նայէին իրեն, այս մասին շատ կը լեցուն իրեն զէմ. անոնք կ'ըսէին որ «եթէ բանտը մնար՝ իր կեանքը պիտի վերջացնէինք, անշուշտ»: Ազատուելէն քանի մը աւելի վերջը Ստեփանի կինը կը մեռնի:

Վերջերս, չորս քիւրտեր, որոնք իրենց բարեկամ եղած են և որոնք ցորեն, գարի, ևլն. կը ցանեն եղեր, գիշեր մը իրենց տունը հիւր կ'ըլլան: Կերակուրէն վերջը անկողին կ'երթան: Կէս գիշերուան՝ չորս վայրենիները կը յարձակին յանկարծ, և առաջ տղան կը մորթեն մօրը առջև, յետոյ մայրը: Ոճրագործները կը հեռանան քաղաքէն ու կ'անհետան:

Այս դէպքը ամբողջ Տիգրանակերտի հայերը տակնուվրայ բրած է, և խռովութենէ մը կը վախցուի:

ՎԵՐՋԻՆ ՊԱՀՈՒՆ մեզ կ'իմացնեն Կ. Պոլսէն. — Պարթընի մէջ (Փոքր Ասիա) մասնակի ջարդ մը եղեր է: Թուրքերը հայ եկեղեցին մոտեցնելու խել մը խռովութիւններ գործեն: Մանրամասնութիւնները կը պակսին տակաւին:

Պարթընի այս մասնակի ջարդին մանրամասնութիւնները դեռ չընդունած, Պոլիս հասած պաշտօնական տեղեկագիրներէ կը տեղեկանանք թէ, Հոկտեմբեր 26ին Պայաղիտի մէջ նոր կոտորած մը եղեր է՝ հետեւեալ պարագաներուն տակ.

Տասներկուքի չափ անծանօթներ, որոնք յեղափոխականներ ըլլալ կը կարծուին, Նպատ լեռան վրայ երեւցեր են և այնպէս տարածայնութիւն մը ելեր է թէ հայերը զինեալ յարձակում պիտի գործեն իսլամներու վրայ: Ակներև է որ այս տարածայնութիւնը բոլորովին անհիմն բան մըն էր, քանզի 12 հոգիով ոչինչ կարելի էր գործել: Այսուհանդերձ Պայաղիտի իսլամ տարրերը չահագործելով հայ ֆէտայիներու ներկայութիւնը, անմիջապէս կը հաւաքուին և կոտորած մը կը ծրագրեն: Կատաղի խուժանին բարբարոսութեանց զոհ կ'երթայ տալիս անգամ Վանքի գիւղը. և մինչ մէկ կողմէ հայ ֆէտայիները կռուի կը բռնուին կանոնաւոր զօրաց հետ, ասդին քիւրտերն ու պաշտպանները իրենց վարժ խռովութիւններով կը թալլեն, կ'աւերեն ու կը հրդեհեն Վանքի գիւղը: Աւելորդ կը համարինք այստեղ մանրամասնել աղէտին բոլոր պարագաները, որոնք կսկծեցուցիչ և յիշատակ աղետարար են: Մարդկային վայրագութիւնը երբէք այսքան ահաւելի նախնիներ գործած ըլլալու չէ: Ստոյգ տեղեկութիւն մը չի կայ թէ հայ ֆէտայիներու խմբակը ի՞նչ տեսակ վերջաւորութիւն մը ունեցեր է թուրք զօրաց դէմ բաղխելով: Միայն աղէտին վայրէջն հասած պաշտօնական լուրեր կը տեղեկացնեն մեզ՝ թէ հետեւեալ նախապետներու գիտակները գտնուած և ճանչցուած են, առանց անշուշտ հաշուի առնելու հարիւրաւոր անծանօթ մնացած զոհերը.

1. Տ. Գրիգոր քհնյ. Պատալեան	32 տարեկան
2. Կարապետ »	55 »
3. Յարութիւն »	50 »
4. Հայրապետ Կարապետեան	26 »
5. Սմբատ »	19 »
6. Սիսակ Սահակեան	21 »
7. Արմենակ Կարապետեան	18 »
8. Տիգրան Մ. Եղիազարեան	20 »
9. Արուսեակ անուն աղջիկ մը տասնամեայ:	

ՅԵՂԱՓՈԽԿԱՆ ԴԷՄՔԵՐ

Ռ Ի Կ Ա Ս Ֆ Է Բ Է Օ Ս

Բանաստեղծ եւ Նախամարտիրոս Յունական
Ա. Ն. Կախուժեան

(Շար. տես «Հնչակ» թիւ 6)

Նարոյնն՝ պատգամագիրով մը՝ հրաւիրեց Ռիկասը, որ կարելի եղածին չափ շուտով երթայ գտնէ զինքը: Երիտասարդին ուրախութիւնն ու յուզումը չափ չունէր. գերագոգոռած վիճակի մը մէջ էր ան, այնպէս որ՝ — հաւանականաբար մեկնումի պատրաստութեան, սաստիկ արտորանքին մէջ՝ — խոհեմութիւնը մոռցաւ և աւստրիական կառավարութեան մէջ կասկածանքներ արթնցուց:

Իր բոլոր զրքերը, թուղթերը, նամակները, բանաստեղծութիւնները ծրարեց և զրկեց Քիոս, իր վաղեմի բարեկամներէն մէկուն, որ նմանապէս անդամ էր յեղափոխական կուսակցութեան: Յետոյ, Վիէննան թուղթով թրիշտթէի համար: Ռիկաս իրեն հետ ուէր գործին կապուած ուրիշ ընկեր մը, Բէրէնս անունով:

Երկուքն ալ դոհ էին, և ինքզինքնին երջանիկ կը զգային տեսնելով թէ իրենց ծրագրին այնքան լաւ շաղի մէջ է: Օթիլ իջնալուսն պէս, զիրենք ձերբակալեց սակայն աւստրիական ոստիկանութիւնը, որուն ձեռքն ինկած էին այն բոլոր թուղթերը, զորս Ռիկաս ուղարկած էր Քիոս: Բէրէնս, որ Ֆրանսական հպատակ էր, մեծ գոռալուծութիւններով և իր հիւպատոսին աջակցութեամբ, ազատ արձակուեցաւ: Իսկ Ռիկաս տեսաւ որ իր գործը դժուարին է: Այն պահուն, ուր իր բարեկամը պիտի գատուէր, ըսաւ անոր:

«Ինչ որ ես չի յաջողեցայ ընել, դուն ըրէ՛՛ զայն՝ կարելի եղածին չափ շուտով:

Ռիկաս դատաւորներուն ներկայացաւ կատարեալ պաղարկելութեամբ, և՛ անվեհեր ձայնով մը՝ հետեւեալ խօսքերն ուղղեց անոնց.

«Պարոններ, բացէ՛ ի բաց կը խոստովանիմ որ բոլոր այդ բանաստեղծութիւններն ու գրութիւնները՝ զորս ձեռք անցուցած էք՝ իմն են, միայն իմն: Կը յայտարարեմ նաեւ որ շատ տարիներէ ի վեր ուղած եմ ապաստան մը գտնել զօրաւոր, իմաստուն և վեհանձն քրիստոնեայ պետութեան մը տակ, ինչպիսին ըլլալ կ'ենթադրէի Աւստրիան: Երկիր մը, ուր պիտի կրնայի գըրել՝ այնպիսի նիւթերու վրայ որոնք օգտակար պիտի ըլլային իմ հայրենակիցներու՝ առանց աւստրիական կառավարութեան ոստիկանութեան դէմ գործելու և առանց երբէք՝ ո՛ր և է՝ կերպով՝ անոր դէմ հակակրօնութիւն մը գրգռելու: Արդարեւ իմ կեանքս նուիրած եմ մինչև լրումն առաջ տանելու համար իմ գաղտնի ծրագիրս: Երբէք ուղած չեմ ո՛ր և է՝ օտար պետութեան մը կասկածն ու անվստահութիւնն յարուցանել: Այս պատճառով թերեւ, կառավարութիւնը զիս ձերբակալած է մասնութեան մը ամբաստանութեամբ: Եւ այս պարտի ըլլալ բանտարկութեանս և ինծի դէմ ներկայ գրգռման պատճառը: Դժուարաւ կրնամ ընդունել սակայն եւ դժուար պիտի ըլլայ զիս համոզել թէ կայսրը՝ որ մարդասէր մէկը նկատուած է միշտ՝ կրնայ տարրեր բաղձանք մը և տարրեր կամք մը ունենալ, քան ազատագրուած տեսնել փառաւոր ժողովուրդ մը՝ իր սոսկալի և խայտառակ կապանքներէն: Կայսրը չանգիտանար այն

երկար և շարունակական պայքարը զոր այդ ժողովուրդը կը մղէ ազատութեան համար։ Հանգիստանար այն զոհողութիւնները, զորս յանձն առած է Յունաստանը՝ դարերէ ի վեր։ Կայսրը չի կրնար մոռնալ նաեւ թէ մեր նախնիքներուն իմաստութիւնն է որ Եւրոպան լուսաւորած է։ Այս միակ պատճառով իսկ, մեր ցեղէն ամէն մարդ, ուր որ ալ գտնուի, կը սիրէ այն մեծ յոյսը, զոր իրեն կը ներշնչեն Նորին Վեհափառութեան արդարասիրութիւնն ու մեծանձնութիւնը։ Մեր այս ակնկալութիւնն իր զօրութիւնը արմատները կ'առնէ այն իրականութենէն, թէ Նորին Թագաւորութիւնն ալ անցուցած է արիւնահեղ կռիւներ միեւնոյն հակաքրիստոնէայ բարբարոսներուն և բռնաւորներուն դէմ, որոնց ձեռք գերի՝ իմ ազգս ա'յնքան երկար ժամանակ տառապած է։ Կ'ուզեմ իմ ցեղս տեսնել զս'նէ քրիստոնէայ պետութեան մը պաշտպանութեան տակ և այս զգացումով միջոցաւ եմ գրելու՝ ինչ որ գրեցի քրիստոնէից այդ թշնամիին դէմ։ Եթէ սակայն բռնուն խանդավառութիւն մը խոհմութեան սահմաններէն հեռու տարած է գիտ, եթէ այնպէս է իրօք, հիմա մեր առջև կը մնամ իբր գոտապարտեալ մը, ու այս պարագան զիս չի զարհուրեցներ, մահուան մտածումն ահա ու դող չի՝ պատճառեր ինծի, բնաւ։ Հազարաւոր մարդիկ զոհուած են մինչև այսօր իրենց հաւատքին ու հայրենիքին համար։ Անոնց օրինակն իրենց սերունդը կը քաջալերէ՝ իրենց ճամբան քալելու և իրենց պէս գործելու։

Կ'ըսուի, թէ դատաւորներն այնքան յուզուեցան որ ամենքը կ'արտասուէին։ Կուսակալն համակրանք մը զգաց Ռիկասին հանդէպ և զայն ապահովցուց, թէ Կայսրը ներում պիտի շնորհէ իրեն։

Բայց բոլոր պաշտպանութիւնները, բոլոր համակրանքները և զանազան ազատելու բոլոր ճիգերն ապարդիւն մնացին։ Այլեքանդր Իսախանթին՝ որ իր առաջին բաթուսը եղած էր՝ 150.000 ֆրանք նուիրեց զինքը փրկելու համար Պէլլիբատի Բաշային ձեռքէն, որուն յանձնուած էր Ռիկաս, աւսարիական կառավարութեան կողմէն՝ զօրքերով Կ. Պոլիս զրկուելու համար։ Զի յաջողեցաւ։

Վախճալով որ Ռիկասին բարեկամները՝ որոնք շատ մը միջոցներ կազմակերպած էին զինքը թուրքերուն ձեռքէն խլելու համար, վախճալով որ այդ բարեկամները ճամբան պիտի կրնան զանի ազատել, թուրք կառավարութիւնը գլխաւոր զանի՝ իր մէկ քանի ընկերներուն հետ, որոնք ձերբակալուած էին նոյն իսկ Պէլլիբատի մէջ։

Ահա՛ այսպէս մեռաւ այն նշանաւոր մարդը, հազիւ 40 տարեկան, զոհ՝ աւսարիական և թրքական մեղսակցութեան։

Իր վերջին խօսքերն ասոնք են.

«Պիտի մեռնիմ հիմա զինուորի մը նման։ Բաւական սերմեր ցանած եմ սակայն, և պիտի դայ ժամանակը, ուր հունձքն առատ պիտի ըլլայ և իմ ազգս անոնց պատուով պիտի քաղէ»։

* * *

Ո՛վ դուռն, որ կ'այցելես գեղեցիկ Աթէնքը, որուն հոյակապ մտածումն ամբողջ փառաւոր անցեալ մը կը պատկերացնէ, կա'նք առ հոս, քանի մը քայլ անդին նայէ՛, Բաթթէնօսին մօտիկն արձան մը կը բարձրանայ, խոնարհէ՛ անոր առջև, հերոս մըն է ան, ողջունէ՛ զանի, մարտիրոսի մը գլխաց կը գտնուի։ Աւելի գեղեցիկ չէ՞ ան, իր խորհրդական արտայայտութեան մէջ, քան մեծադոյն գլուխ-գործոցները Բիզիսաններուն եւ Պրաքսիթէլներուն։ Ի՛նչ անձկութիւններ, ի՛նչ տան-

ջանքներ, ի՛նչ գերութիւն, ի՛նչ սագնապ չի յիշեցներ ան քեզի։ Տե՛ս, խորտակուած չղթաներու սա ազոյցները, ի՛նչ ահուկի, ի՛նչ արիւնահեղ պայքարներ չեն պատմեր անոնք քեզի։ Ո՛վ կրնար երբէք կարծել, թէ յոյները, որոնք ա'յնքան երկար ժամանակ աշխարհին լոյսն ու ժպիտն եղած էին, ո՛վ կրնար մտածել թէ դժբաղդ անկումով մը՝ անզգամ ու վայրագ ու անպիտան ցեղի մը ճիրաններուն մէջ բռնուած գերիներ պիտի ըլլային։ Ո՛վ պիտի մտածէր թէ այդ կտրիճ սպարազոյիներուն սերունդները, անոնց կիներն որոնք երբեմն իրենց զաւակներն իրենց ձեռքով կը զինէին ու պատերազմի կը զրկէին, որոնք հայրենիքի յաղթութեան ի տես իրենց մեռելները կը մոռնային, կըսէ ու անպատուած պիտի մնային։ Ու ո՛վ պիտի ըսէր, թէ այդ մեծանձն կիներուն քոյրերը իրենց զաւակներուն բռնութեան տակ կոխոտուիլը պիտի տեսնէին և իրենք իսկ իրենց ազուր Ժակատները պիտի խոնարհեցնէին ամէն նախատինքի և անարգանքի առջև։

Բայց կեցի՛ր։ Վրէժինդրութիւնն ուրք կ'ելլէ վերջապէս, կը մօտենայ, և կատաղի ու վայրենի ուժգնութեամբ կը մաքառի, կը զարնէ։ Պէտք է որ այնքան տարիներէ ի վեր կուտակուած արհաւիրքը ետ ցատկէ ու պայթի նոյն ինքն հարստահարիչներուն վրայ։ Զոհեր պէտք են սակայն, գիականք և արիւն՝ որոնք գերութեան արատները պիտի սրբեն։

Բալիգարիաները գլուխ բարձրացուցին։ Ազատութիւնը կը գինովցնէ և վառօգին հոսը կը յաւիրացնէ զանոնք։ Յունաստանի զաւակներն այլևս չեն ուզեր գերի մնալ։ Իրենց կուրծքերուն մէջ կը զգան թէ իրենց նախնիքներուն ոգիները թուեղ ելած են։ Անոնք իրենց կտրիճութիւնը վերստացած են։ Ու դաշտերն ու ձորերն արձագանք կուտան Ռիկասի ձայնին։

«Մինչև ե՛րբ, ո՛վ Բալիգարիանե՛ր, մինչև ե՛րբ գերի պիտի ապրինք»։

Ո՛չ, բաժակը չափազանց լեցուած է, պէ՛տք է պարպուի ան այլևս մինչև միւրը։ Ռիկաս պիտի յաղթանակէ, Ռիկաս յաղթանակեց։

* * *

Ճիշդ այն տարին՝ ուր Ռիկաս գլխատուեցաւ, զարմանալի զուգադիպութեամբ մը, ծնած է յունաց մեծ բանաստեղծը, Տիոնիսիոս Սօլոմօս, ան՝ որ ազգային ազատութեան օրհներգը գրած է՝ հետեւեալ անմահ տողերով.

«Զքեզ կը ճանչնամ քու սուրովդ,

«Քու սուրովդ երկայրի,

«Քու բոցավառ թեւերովդ, որոնք անդուլ

«Աշխարհն կը կարեն կ'անցնին՝ զայն հրկիզելով։

«Հէլլէներու մեռելներուն ոսկրակոյտէն

«Դուրս կ'ելլես դուն հսկայ ու գեղեցիկ,

«Դուրս կ'ելլես՝ մեր չղթաները խորտակելու համար.

«Ողջո՛յն, ողջո՛յն, ո՛վ Ազատութիւն»։

ՎԵՐՁ

Թղթակցութիւններ, տեղեկութիւններ և դրամ ուղարկել հետեւեալ հասցէին.

TO THE EDITOR

of "HENTCHAK"

1401 P. O. Box Boston, Mass.

U. S. A.